

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.41>
УДК 342.734:336.711.2(477)

ГРОШОВА ЕМІСІЯ І ГРОШОВИЙ ОБІГ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

Проць І.М.,

кандидат юридичних наук, доцент

*доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ*

e-mail: terezu-lev@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6483-0121

Проць І. М. Грошова емісія і грошовий обіг: поняття та сутність.

Стаття присвячена дослідженню із застосуванням комплексного системного аналізу сучасного стану грошової емісії та грошового обігу в Україні у контексті реалізації Угоди про асоціацію України і Європейського Союзу. Розглянуто чинне національне фінансове законодавство та досвід формування грошової емісії та грошового обігу в Європейському Союзі. Зазначено, що грошова емісія – важливий елемент грошової системи держави. Грошова система є певною моделлю, типом організації грошової емісії та грошового обігу, що закріпленій законодавчо, яка існує лише завдяки закріпленню правил організації грошової емісії і обігу в загальнообов'язкових нормативно-правових актах. Під емісією грошових коштів розуміється випуск в обіг грошових коштів з метою збільшення грошової маси, що знаходиться у господарському обігу держави. Зворотною процедурою емісії є вилучення грошей з обігу, яке спрямоване на стимулювання економіки держави. Указано, що грошовий обіг – це невід'ємна частина фінансової системи держави, оскільки налагоджений механізм регулювання грошового обігу є фундаментом для розвитку банківської і інвестиційної діяльності у державі із залученням іноземного капіталу, оптимізації розвитку ринку фінансових послуг, у тому числі страхових. Випуск грошей в обіг відбувається постійно. Безготівкові гроші випускаються в обіг, коли кредитні організації надають позику своїм клієнтам. Готівкові гроші випускаються в обіг при здійсненні касових операцій банками, які видають їх клієнтам зі своїх операційних кас. Грошовий обіг – це процес руху грошових коштів у готівковій та безготівковій формах в господарському обігу держави, що базується на певних принципах, які ґрунтуються та впливають з положень законодавства країни з метою ефективного регулювання грошової маси. Для реалізації фінансових функцій держави у галузі формування, розподілу та використання грошових фондів необхідний ефективний механізм організації та регулювання грошового обігу у готівковій та безготівковій формах врегульований на законодавчому рівні.

Ключові слова: грошовий обіг, грошова система, готівковий обіг, безготівковий обіг, емісія, грошові правовідносини.

Prots I. M. Money issue and money circulation: concept and essence.

The article is devoted to the research with the use of a comprehensive systematic analysis of the current state of money issuance and money circulation in Ukraine in the context of the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union. The current national financial legislation and the experience of formation of money issue and money circulation in the European Union are considered. It is noted that the issuance of money is an important element of the monetary system of the state. The monetary system is a certain model, type of organization of money issue and money circulation, which is enshrined in law, which exists only through the establishment of rules for the organization of money issue and circulation in mandatory regulations. Under the issuance of cash means the issuance of cash in order to increase the money supply in the economic circulation of the state. The reverse issue procedure is the withdrawal of money from circulation, which is aimed at stimulating the state's economy. It is stated that money circulation is an integral part of the financial system of the state, as the established mechanism of money circulation regulation is the foundation for the development of banking and investment activities in the state with foreign capital, optimization of financial services market, including insurance. The issue of money in circulation is constant. Non-cash money is issued when credit institutions lend to their customers. Cash

is issued in cash when carrying out cash transactions by banks, which issue them to customers from their operating cash registers. Money circulation is a process of cash flow in cash and non-cash forms in the economic circulation of the state, based on certain principles, which are based on and follow from the provisions of the legislation of the country in order to effectively regulate the money supply. To implement the financial functions of the state in the field of formation, distribution and use of monetary funds requires an effective mechanism for organizing and regulating the circulation of money in cash and non-cash forms regulated at the legislative level.

Key words: money circulation, monetary system, cash circulation, non-cash circulation, issue, monetary legal relations.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день Україна, реалізуючи Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони представляє країну ринковою економікою, що інтенсивно розвивається та постійно удосконалює законодавством, адаптуючи національне законодавство до вимог європейського економічного простору. Відповідно до Національної економічної стратегії на період до 2030 року гарантія успіху полягає у правильному виборі стратегії реформування грошової системи та цифровізації фінансового сектора держави [1;2]. Важливими структурними елементами грошової системи держави є грошова емісія і грошовий обіг. Налагоджений механізм фінансово-правового регулювання є запорукою стійкості економіки і конкурентоспроможності держави на світовій арені. Однак питання правового регулювання емісії грошових коштів і грошового обігу в умовах цифрової економіки недостатньо досліджені.

Стан опрацювання проблематики. Значний вклад у розвиток наукових положень щодо грошової емісії та грошового обігу внесли: Д. О. Білінський, Л. К. Воронова, О. О. Дмитрик, А. О. Нечай, С. О. Ніщима, Л. М. Касьяненко, І. Є. Криницький, М. П. Кучерявенко, О. А. Лукашева, О. М. Мінаєва, А. О. Монаєнко, О. А. Музика-Стефанчук, А. С. Нестеренко, О. П. Орлюк, Л. А. Савченко, О. В. Сніжко, Н. Ю. Пришвай інші вчені.

З розвитком інформаційних технологій і появою нових форм грошей виникає потреба в оптимізації сфери грошової емісії та грошового обігу, модернізації правового регулювання сучасних форм розрахунків.

Метою статті є дослідження поняття та сутності грошової емісії та грошового обігу.

Виклад основного матеріалу. В Європейському Союзі правове регулювання емісії грошових коштів і грошового обігу є ключовим аспектом грошово-кредитної політики. Використання електронних грошей веде до формування нової системи розрахунків і фінансової надбудови, що зумовлює, з одного боку, нові можливості зростання, а з іншого, – адаптацію національного законодавства до норм Європейського Союзу, які діють у фінансовому секторі економіки. Поширення електронних грошей, що відбувається одночасно зі стрімким розвитком телекомунікаційних технологій, здатне докорінно змінити існуючий механізм функціонування грошової системи України [3, с. 23]. Зазначене знайшло відображення у Закону України «Про платіжні послуги» [4]. Як зазначає вказаний Закон безпосередній вплив на грошову емісію та грошовий обіг не відбудеться, але певні аспекти впливу будуть мати місце.

Грошова емісія – важливий елемент грошової системи держави. Під емісією грошових коштів розуміється випуск в обіг грошових коштів з метою збільшення грошової маси, що знаходиться у господарському обігу держави. Зворотною процедурою емісії є вилучення грошей з обігу, яке спрямоване на стимулювання економіки держави. Активніше відбуваються операції з купівлі-продажу, банківський сектор працює ефективніше.

За допомогою даного процесу Національний банк України регулює обсяг грошової маси у господарському обігу та впливає на рівень інфляції. З метою регулювання обсягу грошової маси Національний банк України проводить операції із залучення коштів комерційних банків у депозити на договірній, платній основі за ставкою, нижчою від міжбанківської депозитної ставки [5, с. 13]. Емісію грошей необхідно відрізнити від простого випуску грошей, який не завжди може супроводжуватися приростом грошової маси в обігу.

У країнах ЄС в основі функціонування емісійного механізму лежить національна емісійна система, модель якої складалася на підставі історичних і правових чинників. Емісійна система це встановлений на законодавчому рівні порядок випуску в обіг грошових знаків і цінних паперів уповноваженими економічними агентами – емітентами у державі.

На сьогоднішній день грошову емісію в ЄС здійснюють тільки банківські організації. Однак до емітентів цінних паперів можна віднести уряд країни, господарюючі суб'єкти, місцеві органи влади. Необхідно підкреслити, що емісійна система є складовою частиною грошової системи держави.

Під емісійною системою України слід розуміти законодавчо встановлений порядок випуску в обіг грошових знаків і цінних паперів, систему органів, що забезпечують дану емісію. Емісійна система регулює

суспільні відносини, де існують і функціонують специфічні фінансово-правові відносини – емісійні правовідносини, які регулюються державою і уповноваженим емітентом.

У науці фінансового права прийнято розрізняти поняття «емісія грошей» і «випуск грошей», тому що не будь-який випуск в обіг грошей можна назвати емісією з економічної точки зору. Слово «емісія» походить від латинського *emissio* і означає «випуск». Дане поняття застосовується у науці фінансового права має на увазі випуск цінних паперів, паперових грошових знаків. При емісії грошей відбувається додатковий випуск грошових коштів в обіг, тобто випуск в обіг грошових знаків всіх форм. У зв'язку з цим збільшується обсяг грошової маси, що знаходиться у господарському обігу держави.

Під грошовою масою слід розуміти сукупність всіх грошових коштів, що знаходяться в обігу держави. Випуск грошей в обіг відбувається постійно. Безготівкові гроші випускаються в обіг, коли кредитні організації надають позику своїм клієнтам. Готівкові гроші випускаються в обіг при здійсненні касових операцій банками, які видають їх клієнтам зі своїх операційних кас. Одночасно з цим процесом інші клієнти банків здають готівку в операційні каси банків або погашають банківські позики. При здійсненні даних грошових операцій кількість грошей в обігу може не збільшуватися. З викладеного випливає, що випуск грошей не завжди може супроводжуватися приростом грошової маси в обігу

З точки зору Н. М. Давиденко, відмінність між випуском грошей і емісією грошей полягає в тому, що випуск грошей не завжди супроводжується збільшенням грошової маси в господарському обігу, так як існує зворотний процес вилучення грошей [6, с. 23]. Збільшення (зменшення) грошей в обігу не відбувається при внесенні (знятті) готівки на депозит (з депозиту) кредитної організації. У цьому випадку спостерігається зміна структури грошової маси.

На відміну від випуску грошей, емісія грошей призводить до зростання грошової маси, тому емісією грошових коштів можна охарактеризувати як процес формування та поповнення грошової маси, щосупроводжується управлінськими та регулюючими впливами на грошову масу. Для здійснення приросту грошової маси в обігу здійснюється емісія грошових коштів, при якій відбувається випуск грошових знаків у всіх формах. Грошово-кредитна політика держави реалізується шляхом збільшення або зменшення пропозиції грошей в економіці, у тому числі на основі контрольованої грошової емісії.

О. М. Радченко зазначає, що правове регулювання грошового обігу включає нормативне закріплення елементів грошової системи і інструментів реалізації грошово-кредитної політики, безпосереднє використання цих інструментів з метою впливу на основні макроекономічні показники. Формуванню грошової системи передують виникнення грошового обігу [7, с. 134].

Історично склалися кілька факторів, що обумовлюють грошову емісію. Збільшення і розширення товарної маси, що відбуваються при збільшенні темпів виробництва та торгівлі. Зростання цін, не пов'язаний зі зміною властивостей і якості товарів і послуг. Зниження швидкості обігу грошей, що спостерігається у разі слабкої організації торгівлі та виробництва.

Вищевказані фактори роблять безпосередній вплив на грошову емісію, формуючи такі умови в економічному та фінансовому середовищі, під впливом яких емісія стає неоднорідною та здатною приймати різні форми – організовану та неорганізовану. Дані форми емісії мають значення у економічній теорії. У правовому аспекті більший інтерес представляє розгляд створення та регулювання різних платіжних засобів у готівковій та безготівковій формах.

В Європейському Союзі для підтримки ринкової економіки емісійна функція поділяється між учасниками господарського обігу у межах дворівневої банківської системи. Емісію грошових коштів поділяють на два види: емісія готівкових коштів, що проводиться Європейським центральним банком і центральними банками країн, які входять у зону євро (Національними банками); емісія безготівкових грошових коштів, що проводиться банківською системою.

Під емісією готівкових грошових коштів слід розуміти випуск Національним банком держави в обіг готівкових коштів у вигляді банкнот і монет з метою збільшення готівкової грошової маси для забезпечення економіки держави законними платіжними засобами. Безготівкова емісія грошових коштів – це збільшення обсягів грошових коштів на банківських рахунках у процесі проведення банками активних операцій. Готівкова та безготівкова грошова емісія тісно взаємопов'язані.

Баланс в економіці держави залежить від планування емісії грошових коштів у господарський обіг. Грошова емісія займає головне місце у грошовій системі держави. Налагоджений механізм грошової емісії сприяє економічному зростанню, стабільному розвитку країни, знижує ризик інфляції, усуває дисбаланс попиту та пропозиції, сприяє розвитку суспільства.

Іншим елементом грошової системи є організація грошового обігу, оскільки проведення державної фінансової діяльності шляхом перерозподілу національного доходу в грошовій формі – важлива функція держави.

О. М. Радченко зазначає, що право грошового обігу, виступаючи як підгалузь фінансового права, становить сукупність фінансово-правових норм, що регулюють суспільні відносини, які складаються в ході фінансової діяльності держави, спрямованої на планомірну організацію процесу руху грошових коштів у готівковій і безготівковій формі, виражених у національній або іноземній валюті [8, с. 209].

При здійсненні фінансової діяльності відбувається рух грошових коштів, які знаходяться у господарському обігу країни. Ефективний розвиток економіки держави багато в чому залежить від стабільного функціонування грошової системи, налагодженого механізму організації та регулювання грошового обігу.

І. Г. Скоморович зазначає, що грошовий обіг – фундамент фінансової системи держави, так як опосередковує переміщення грошових коштів між різними централізованими та децентралізованими фондами [9, с. 9-10].

Грошовий обіг – це невід’ємна частина фінансової системи держави, оскільки налагоджений механізм регулювання грошового обігу є фундаментом для розвитку банківської і інвестиційної діяльності у державі із залученням іноземного капіталу, оптимізації розвитку ринку фінансових послуг, у тому числі страхових.

В юридичній науці під грошовим обігом розуміється безперервний процес руху грошових коштів у готівковій та безготівковій формах. Грошовий обіг можна розділити на готівковий грошовий обіг і безготівкове грошовий обіг. Готівковий грошовий обіг це рух готівкових грошових коштів у господарському обігу країни у вигляді банкнот і монети, при проведенні розрахунків, здійснення перевезення, зберігання, перерахунку, інкасації.

Безготівковий грошовий обіг це процес руху грошових коштів у вигляді запису на банківському рахунку, який не має матеріальної форми, в якому при проведенні розрахункової операції відбувається списання певної грошової суми з рахунку одного суб’єкта та зарахування на рахунок іншого.

На підставі аналізу чинного законодавства України про порядок ведення касових операцій у національній валюті, є можливим виділити основні засади здійснення готівкового грошового обігу та безготівкового грошового обігу в Україні [10; 11].

До основних засад здійснення готівкового грошового обігу в Україні, відносяться наступні: централізована організація та регулювання готівкового грошового обігу; підтримання сталого готівкового грошового обігу в державі; планування готівкового грошового обігу в державі; індивідуально встановлений банківськими установами ліміт готівкових коштів у касах суб’єктів підприємницької діяльності; обов’язкова здача готівкових коштів, що перевищують встановлений ліміт, у банк господарюючими суб’єктами; терміновість здачі готівкових коштів у банки, забезпечення схоронності готівкових коштів у касі; можливість здійснення необмеженої кількості розрахунків з населенням.

До основних засад грошового обігу в Україні щодо юридичних осіб, відносяться наступні: юридичні особи в окремих передбачених законом випадках, виходячи з характеру діяльності і з урахуванням обсягу надходження, обсягу видачі готівкових грошових коштів має право самостійно визначити ліміт залишку готівки; юридичні особи повинні зберігати на банківських рахунках грошові кошти понад встановлений самостійно ліміту залишку готівки, що є вільними коштами; велика частина безготівкових розрахунків повинна проводитися за допомогою банківських операцій; банк не втручається в договірні відносини сторін при проведенні безготівкових розрахунків; форми безготівкових розрахунків платежів вибираються юридичними і фізичними особами самостійно відповідно до вимог, встановлених законодавством; вимога платежу має виставлятися до або після відвантаження товару, надання послуги або виконання робіт; банк проводить оплати отриманих товарів і послуг клієнтів тільки за їх згодою; банк проводить безготівкові розрахунки в суворій відповідності до встановлених в законодавстві термінами; банк проводить безготівкові операції тільки по ліквідних рахунках клієнтів.

Грошовий обіг – це процес руху грошових коштів у готівковій та безготівковій формах в господарському обігу держави, що базується на певних принципах, які ґрунтуються та впливають з положень законодавства країни з метою ефективного регулювання грошової маси.

В умовах ринкової економіки існує об’єктивна закономірність: чим швидше відбувається процес грошового обігу в державі, тим швидше здійснюється процес відтворення та стабільніше стає економіка країни, більш ефективно починають працювати взаємопов’язані фінансові інститути держави.

Для реалізації фінансових функцій у галузі формування, розподілу та використання грошових фондів у державі необхідний ефективний механізм організації та регулювання грошового обігу у готівковій та безготівковій формах, що представляє безперервний процес кругообігу грошей у готівковій та безготівковій формах, та виконує такі функції грошей, як засіб платежу, врегульовані на законодавчому рівні.

За допомогою даного механізму законодавець встановлює порядок регулювання грошового обігу, яке сприяє підтримці економічного балансу, ефективності банківського сектора, своєчасному перерозподілу ка-

піталів і стабільності фінансів. Управління механізмом організації і регулювання грошового обігу здійснює центральний банк держави, в Україні цю функцію виконує Національний банк України [12].

Основним завданням механізму організації та регулювання грошового обігу є створення умов, що забезпечують можливість здійснення операцій з грошовими коштами, встановлення правил здійснення операцій з метою упорядкування.

З метою організації та регулювання готівкового грошового обігу встановлюються наступні правила: порядок здійснення розрахунків готівкою; порядок ведення касових операцій; порядок зберігання, перевезення та інкасації готівки; порядок заміни пошкоджених у процесі грошового обігу банкнот і монет Національним банком України.

Для ефективної організації та регулювання безготівкового грошового обігу встановлюються правила проведення безготівкових розрахунків: правила ведення безготівкових розрахунків для фізичних і юридичних осіб; форми безготівкових розрахунків; єдині правила, терміни і стандарти ведення безготівкових розрахунків; єдині форми розрахункових документів.

Висновки. Грошовий обіг – це невід’ємна частина грошової системи держави, яка будучи добре налагодженим і врегульованим механізмом, служить фундаментом для розвитку банківської і інвестиційної діяльності в державі із залученням іноземного капіталу, оптимізації розвитку ринку фінансових послуг.

Ефективний механізм організації та регулювання грошового обігу – базис для стабільної фінансової структури держави, запорука дотримання інтересів кредитних інститутів і їх клієнтів. Необхідно відзначити, грошова система та правові основи організації – це елемент системи сучасного фінансового права, безпосередньо пов’язаний з функціонуванням фінансової системи держави, сприяє емісії, обігу, розподілу, перерозподілу та використанню грошових коштів у відповідності з поточними потребами економічного сектора держави.

Усі елементи грошової системи взаємопов’язані, їх налагоджене функціонування сприяє економічному зростанню, розвитку банківського та фінансового сектора країни, своєчасному забезпеченню необхідними благами населення країни та стабільному функціонуванню фінансової системи держави.

Список використаних джерел:

1. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. №1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text>
2. Про Національну економічну стратегію на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>
3. Єсімов С. С. Інформаційно-правові засади регулювання обігу електронних грошей у контексті розширення застосування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2014. № 810. С. 22-27.
4. Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>
5. Бортник Н. П., Єсімов С. С. Адміністративно-правові відносини при здійсненні державного фінансового адміністрування Національним банком України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2015. № 827. С. 9-16.
6. Давиденко Н. М. Сучасний стан грошового ринку та особливості емісії грошей в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2017. Випуск 27. Частина 3. С. 20-24.
7. Радченко О. М. Поняття грошового обігу та грошової системи як фінансово-правових категорій. *Право і суспільство.* 2020. № 3. С. 125-135.
8. Радченко О. М. Право грошового обігу як підгалузь фінансового права. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 10. С. 205-210.
9. Скоморович І. Г. Еволюція та функціонування грошової системи в Україні: автореф. дис. ... д-ра економічних наук: спец.: 08.00.01. Львів, 2017. 43 с.
10. Про внесення змін до Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні : Постанова правління Національного банку України від 08.12.2020 р. № 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0155500-20#n2>
11. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: Постанова правління Національного банку України від 21.01.2004 р. № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04#Text>
12. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/679-14>